

Magyar asszonyok levelezése a 18. században

A 18. századi magyar levélírás a korábbi korok régi hagyományában gyökerezik. A levél, mint műfaj a latin epistolából fejlődött ki, és misszilis funkciójának megfelelően olyan írás (kézirat), amelyet elküldésre szántak. Feladata a kapcsolat-teremtés és annak fenntartása.

Az évszázadok folyamán a magyar levél a latinhoz hasonlóan a társadalmi érintkezés olyan módját fejezte ki, amely az előszóval történő közlést helyettesítette. A levelek szerzői kifejezték a személyes és bizalmasabb mondanivalójukat, a saját, a szűkebb családjukat vagy egy közösséget érintő aktuális eseményeket, híreket, véleményeket, kérdéseket, szándékokat, terveket, gondolatokat, döntéseket, ítéleteket stb. De nemcsak a magánélet területét érintették, hanem a közélet fórumait is behálózták. Így kialakult a levélnek egy magánérdekű válfaja, és egy gyakorlati hivatalos okiratszerű, gazdasági érdekű, az irodalmon kívül eső fajtája is.¹

Bennünket most közelebbről a magánérdekű, ún. *lettre familière* érdekel. Ezek a családi levelek a magyar művelődéstörténet értékes emlékei közé tartoznak, szerves részei egy adott kor társadalmi, kulturális és irodalmi életének, tehát forrásértékük van.

A misszilis levél magyar nyelvű változata hozzáidomult az élő latin levélformához, de a kötetlenebb magánlevelezésben a hagyományos öt retorikai rész (*salutatio* – üdvözlés; *captatio benevolenciae* – jóindulat megnyerése; *narratio* – elbeszélés; *petitio* – kérés; *conclusio* – bezárás, következtetés) háromra csökkent le, miközben kiegészült a rendszeressé váló címmel és aláírással. A magyar misszilis levél szerkezeti felépítése a következőképpen mutatható be:

- címzés (*intitulatio*), keltezés (*datum*);
- megszólítás, üdvözlés (*salutatio*, *captatio exodium*), azaz a bevezető formula;
- tartalom, amiért a levél íródott (*narratio* a *petitio*val együtt);
- befejezés (*conclusio*ba olvasztott köszöntés);
- aláírás (*subscriptio*).²

A latin epistola kötött szerkezeti felépítése mellett a magyar nyelvű levelezés kötetlenebb, szabadabb, de kezdetlegesebb levelezési módot tükröz és érződik benne a nyelv gyengesége és szegénysége. Még a szűkebb családi kapcsolatokban született levelek is megőriztek a korábbi időkbeli valami hivatalos jelleget, szertartásosságot. A levélírónak vagy a levelet íratónak gondosan ügyelnie kellett arra, hogy tiszteletben tartsa a szóbeli érintkezésben hagyományossá vált illendőséget. A címzésben és megszólítás-

¹ A levélműfajra vonatkozó irodalomelméleti és fejlődéstörténeti megállapításokat ld. Hopp Lajos: A magyar levélműfaj történetéből. In: *Irodalom és felvilágosodás*. Tanulmányok. Szerk.: Szauder József és Tanai Andor. Budapest 1974, 501–566.

² Uo. 502.

ban is vigyáznia kellett a korkülönbségre, rokonsági fokra, és tekintettel kellett lennie a viselt tisztségre.

A 18. századig a magyar főúri levelezés, a középnemesség és a nemesi udvari tisztviselők szerényebb (nem jelentős) levelezése többnyire kétnyelvű, de a 17. század közepétől már megfigyelhetjük a magyar nyelvű levelek gazdagodását, formai tökéleteseződését. Leginkább a familiáris hangú, családias tónusú levelezések szemléltetik ezt a folyamatot.

A fejedelmek és főurak mellett (Bethlen Gábor, I. és II. Rákóczi György, Kemény János, Telegdy Pál és János, Batthyány Ferenc, Thurzó György, Eszterházy Miklós, Erdődy György stb.) a főúri hölgyek egész sora került a jeles levélírók közé: Telegdy Kata, Wesselényi Anna, Révay Judit, Forgách Zsuzsanna, Lorántffy Zsuzsanna, Bornemisza Anna, Zrínyi Ilona, Petróczy Kata Szidónia és mások.

A főúri hölgyek levelei új szint hoztak a levélírásba: a női érzélemvilág kifejezési módját. Levelezésük irodalmi értéke ritkán jelentős, közlendőikben is megmaradtak a családi hírek (pletykák), tennivalók a háztartásszervezés gondjainak szintjén, ám a legkiválóbbak tehetségüknél fogva új árnyalatokkal gazdagították a magyar nyelvű misszilis levélirodalmat. Összességükben azonban olyan sokrétű írott hagyományt jelentenek, melyre szervesen épülhetett rá a 18. századi magyar levélirodalom.

A 18. században az irodalmi (fiktív) levélforma mellett (Mikes Kelemen levelei) egyre nagyobb teret hódít a családi levelezés, a *lettre familière*. Ezek családi levéltárakba kerültek, és egy részük megmaradt az utókor számára, belőlük sok érdekes dolgot tudhatunk meg.

Rettegi György, Erdély krónikása az *Emlékezetre méltó dolgok* című történeti művében is nyoma van ennek: „...sőt csak egy privatus emberhez mások által hozzája küldött leveleit is nagy aviditással (mohósággal) szerettem olvasni, ha kivált régi volt...”³ A családi levelek a „privatus emberek”-nek nemcsak a társadalmi életére, de kulturális magánügyeire vonatkozóan is sok adatot nyújtottak és nyújtanak ma is.

A levélírás terjedése, divatozása a 18. század első felében a társadalmi érintkezés terén betöltött szerepének az erősödését jelzi. A századfordulón – a 17. és 18. század fordulóján – a levélírók továbbra is a nemesi arisztokrácia művelt köreiből és az udvarházi nemesség szűkebb literátor rétegeiből kerültek ki, de fokozatosan az egyéni közlendők levélbe foglalása már szélesebb írástudó és betűvető rétegek, azaz polgári levélíró egyéniségek soraiban is ismertté és gyakorlattá vált.

A 18. század elejéről származik *Thoroczkey Kata* levele Baczoni [Incze] Máté református lelkésznek Máramarosszigetre. A levél Szathmárnémeti Sámuel levelei között található az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában.⁴ A levelet Kővárhosszúfalván (Szatmár megye) 1714 febr. 16-án írta Thoroczkey Kata, Teleki Mihály felesége. Teleki Mihály a kancellár Teleki Mihály legidősebb fia volt, és fontos tisztségeket töltött be a 17. és 18. század fordulóján Erdély társadalmi és politikai életében: kővárvidéki kapitány, II. Rákóczi Ferenc tábornoka, Kolozs vármegye főispánja. Birtokai Erdély észak-nyugati részén, a kővári kerületben voltak (Egrespatak, Hosszúfalva). Itt volt a Teleki család udvari papja egy ideig Baczoni Máté, az egykor külföldet járt peregrinus diák. Valószínűleg igen jó viszony alakult ki közöttük, és ez továbbra is megmaradt, amikor 1709-ben Baczoni máramaroszigeti lelkész lett, majd később (1714

³ Rettegi György: *Emlékezetre méltó dolgok*. Bukarest 1970, 53.

⁴ Szathmár Némethi Sámuel Leveles tárczája az OSZK Kézirattárában a Fol. Hung. 1122 jelzetten található.

áprilisától) kolozsvári tanár. Erről a baráti kapcsolatról tanúskodik Telekiné Thoroczkay Kata családias tónusú levele. A levél a korabeli – a 17–18. századi – levélforma szerkezetét követi: címzés, megszólítás, elbeszélés, befejezés, aláírás majd keltezés.

„Jo akaro Komám Uram, kedves Atyámfiának ajánlom tt [tisztelettel] becsüllettel valo Szolgálatomat.

Isten Kldt [kegyelmedet] hozzá tartozando kedvessivel edgyüt [együtt] jo egészségben éltesse kívánom. Kld. [kegyelmed] levelét becsüllettel vöttem, melyből értvén az

Klmed [kegyelmed] fájdalmát szívesen busulok rajta. Kevánom az jo Isten Kldt [kegyelmedet] gyógyítsa, s kívánt egészséggel algya meg. Én bizony édes Komám Uram az negyednap hideg ellen más job orvasságot nem tudok, hanem az Centuria Pápafű [Centurea benedicta = áldott fű] s bárány üröm öszve törvén, s borban meg főzvénn reggelenként s estvénnként, mint az Cávét melegen igya az ember. Isten után fog használni, mivel próbáltam. Az Kld [kegyelmed]bé jövedele szándékán pedig örülök. Isten ö Sz. Felsege Klmed [kegyelmed] jora valo szándékát igazgassa s dolgaiban tégyen elő menetelést s hozza rövid időn jo egészségben.

...Kedves Komám Asznk [asszonyoknak] ajánlom ttt [tisztelettel] valo szolgálatomat.

Istentől ökelmének szerencsét, jo egészséget kivanok. Ezzel ajánlom Isten oltalmába Kldt [kegyelmedet].

Klmednek [kegyelmednek] becsüllettel szolgál

Thoroczkai Kata

Hosszuzalva 16 febr. 1714.”

A baráti hangú levélből megtudjuk, hogy Thoroczkay Kata gondos háziasszony volt, betegek orvosolója, aki ismerte a gyógynövények természetét. Megtudva a hozzá érkezett levélből, hogy egykori udvari papja, akit „édes komám”-nak nevez, hideglelésben szenved, kész orvosolni a bajt egy, a saját tapasztalatai alapján jónak bizonyult gyógyteával.

A továbbiakban a levél sejteti a Baczoni Máté életében történő változást, amit már más forrásból tudunk, ugyanis meghívták a kolozsvári református kollégium bölcséleti és nyelvészeti tanárának, melyet 1714 áprilisában kezdett meg.

Annak ellenére, hogy a szöveg megértését a régies írásmód helyenként nehezkesse tette, a levél tartalma világos. Egy tanultabb, a levélírásban jártasabb főúri asszony levélírói készségét mutatja. Ha nem is lehetett rendszeres levélíró, különböző okok miatt esetenként tollat fogott, hogy személyes és bizalmasabb mondanivalóit, gondolatait, híreit másokkal is megossza. Stílusa kissé archaikus, de szövegébe már beszüremlik az előbeszéd közvetlensége, élénksége, a hivataloskodásnak, a távolságtartásnak semmi nyoma sincs benne.

Az erdélyi főúri körök mindig – így a 18. században is – támogatták a környezetükben élő írástudó réteget: papokat, tanárokat, orvosokat, diákokat, mert felismerték bennük az igazi értéket, a nemes dolgot és a jót. Ezt tette Thoroczkay Kata is, amikor udvari papja segítségére sietett.

A 18. század közepére a gyakorivá vált levélváltás kialakított egy kissé rugalmasabb, a szabályokhoz kevésbé alkalmazkodó hétköznapi érintkezési formát. Tartalmában is

oldottabbá vált a levelezés, az alkalmi levélírókból gyakorlott levelezők lettek, és kialakult a rendszeres családi levelezés. A 18. századi erdélyi levélkultúra jelentős emlékei közé tartozik *Bethlen Kata* (1700–1759) levelezése.

Bethlen Katának mintegy két és félszáz levele maradt fenn. Szádeczky Kardoss Lajos⁵ 1922-ben két kötetben adta ki Bethlen Kata írásait, benne a levelezését is. Majd Sükösd Mihály⁶ 1963-ban egy válogatást közöl Bethlen Kata leveleiből. Belőlük ismerhetjük meg nőiesebb énjét, természetes kedélyét, levélírói művészetét.

Leánykorában és első házassága két esztendejében nem írt levelet. A 18. század első felében az ifjú leányok nem igen forgatták a tollat. 1722-től, másodszori férjhezmenetele után kezdett leveleket írni, a fennmaradt leveleiből 30-at még mint Bethlen Kata írta alá, és Teleki József házastársaként fogalmazott. Az igazi levélíró Bethlen Kata Teleki Józsefnek a halála után, 1732 után bontakozott ki, leveleit ettől kezdve Árva Bethlen Kata néven írta alá.

Másodszori megözvegyülése után, magányos éveiben vált rendszeres, érett levélíróvá, sőt levélgyűjtővé. Leveleinek egy része (kb. ötven) Bethlen Kata saját kézírása, a többi tollbamondta az aláírásával. Az 1740–1750-es években gyakori betegeskedései miatt ritkábban vehette kézbe a tollat. Leveleit udvari papjának, vagy a látogatására jött rokonának diktálta.

Írói készsége az évek során mindinkább kibontakozott, stílusa közvetlenebb, oldottabb lett. Levelezése megközelítette kora művelt köznyelvi szintjét, kifejezési formáját. Jól ismerte a magyar nyelvű levélírás erdélyi hagyományainak emlékeit, a társas érintkezés szertartásos, régies és a kötetlenebb családias, ún. atyafias formáit. Helyenként azonban megtartotta a barokk levélre jellemző hosszadalmas udvariassági formulákat, de a levélírás gyakorisága által, a női lélek hajlékonyságával levetkőzte a régies levélstílus merevségét és darabosságát.

A levelek tartalma egy 18. századi művelt magyar főúri asszony lelki- és gondolatvilágáról tanúskodik. Minden érdekelte, és gondoskodása minden jóra, nemesre kiterjedt mint jó és hűséges feleség, mint igazi, önzetlen anya és mint szorgalmas, gyakorlatias háziasszony. A bajba jutott rokonainak, ismerőseinek a segítségére sietett, a betegeket gyógyította, cselédeivel igazságosan, méltányosan bánt. Témáiban jelentős helyet foglal el a gazdaság gondjainak az intézése, többnyire háztartási gondok: vetőmagok, vetemények, női cicomák, szövetek, kelmék küldése, vásznak szövése, jegykendők hímzése, menyasszonyi koszorú készítése, intézkedés vásároltatások felől.

Bethlen Kata gazdag levelezése elsősorban a Teleki család férfi tagjainak szól, de vannak asszonyokhoz írt levelei is, sógornőihez, unokahúgaihoz.⁷

A 27. számú levél Teleki Pálnénak, Vay Katának szól 1733. május 4-én. A levélben a férje halála után árvaságra jutott Bethlen Kata megköszöni sógornőjének, Teleki Pálnénak az „atyafiságos” levelét, vigasztaló sorait, együttérzését:

„...Az Asszonynak szép atyafiságos levelét nagy szeretettel vettem. Énrólam, igen megalázott, boldogtalan árváról való megemlékezéséért kívánom, az én Istenem az Asszonyt mind lelki és testi áldásaival áldja meg mindennemű

⁵ *Széki Gróf Teleki József özvegye Bethleni Bethlen Kata grófnő írásai és levelezése 1700–1759.* Kísérő szóval ellátta Szádeczky Kardoss Lajos. Budapest 1922.

⁶ *Bethlen Kata önéletírása.* Kiad. és bev. Sükösd Mihály. Budapest 1963.

⁷ Bemutatott példák forrása: *Bethlen Kata önéletírása. Kata önéletírása.* Kiad. és bev. Sükösd Mihály. Budapest 1963.

terhes bánatiban. Maga Szentlelkivel vigasztalja, méltóságos házát virágoztassa, oltalmazza az én Istenem az Asszonyt minden újabb szomorúságoktól! Megvallom, hogy ezen levele az Asszonynak az én sok terhes bánatomtól megsebesedett szívemet megenyhítette. Megismervén ebből, hogy az Asszony énhozzám, mindenektől megfosztott árvához, igazi atyafiságos szívvel viseltetik.”

A Teleki család tagjai között Teleki Ádám uram nem tartozott Bethlen Kata kedves rokonai közé, erről ír a továbbiakban, amikor is különösen megsértette Kata asszonyt:

„A szebeni gyűlés alkalmatosságával az úr, Teleki Ádám uram is benn lévén, én az hostátban megszállottam volt. Az úr is kijővén oda hozzám, bizony igen véletlenül esett volt szomoríttatásom akkor énnékem az úrtól. Mások ugyan azt mondták, hogy az úr ittas lett volna; de én eszembe nem vettem, hogy ittas lett volna az úr, minthogy én úgy is tudtam, hogy az úr bort nem iszik. De hogy én azért nehézséget tartanék, attól az én Istenem őrizzen.

Nem is az én megaláztatott boldogtalan sorsomhoz illik az haragtartás, idegenhez is, annál is inkább ebben az méltóságos familiából állókhoz. ... Ezzel Isten oltalmába ajánlván az Asszonyt, magamat pedig ajánlván az Asszony megtapasztalt igaz indulatjába, kérem is az Asszonyt, énrólam, boldogtalan árváról ezután is ne feledkezzék el.

Az Asszonynak nagy becsülettel szolgál:

Árva Bethlen Kata”

Kata keserűen szól a rokoni rosszindulatról, hiszen ő mindig a békességet kereste. A Teleki rokonsággal folytatott végnélküli örökösödési civakodásban Teleki Ádám egyik legkomiszabb ellenfele volt. Leveleiben a száraz gazdasági problémák, vagyoni viták, a betegeskedés, a testi szenvedések keserű leírása után egyfajta sajátos humorba vált át, amely rávilágít Kata derűs, humoros helyzetekre is fogékony lelkére. A 71. számú levélben, melyet Teleki Lászlónak 1752. május 14-én írt, olvashatjuk:

„...Írhatom újságul kedves Öcsémuramnak, hogy énnékem nyújtóztatóm is érkezett vala. Csak éppen a' lőn a hűja, hogy a lélek nem mene ki belőlem. Ide jött vala az asszony, Toldi Ádámné asszonyom a nagy leányi kötelességének színe alatt, hogy ha meghalok, mindjárt foglalja el a házat, amint mondják, az úr Bánfi Zsigmond uram, tanácsából, de látván, hogy a lélek erősen áll a száraz testben, másnap délután innen elmene.”

Kata jóízű humorral, szinte kárörömmel írja le Toldi Ádámné Teleki Krisztina látogatását, aki csalódottan távozott, mert nem tudta birtokba venni Kata fogarasi házát. A férje halálát követő áttekinthetetlen vagyoni marakodásban a különféle „famiális levelesládák” és birtokrészek körül Toldi Ádámné, Teleki Krisztina (Teleki József leánya) Kata egy másik gyűlölködő ellenfele volt élete végéig.

Bethlen Kata közvetlen és szoros családi kapcsolat alakított ki Teleki Lászlóval és családjával. Kata levelei számos bizonyítékát őrzi annak a meleg szeretetnek, amellyel Teleki László és felesége, Ráday Eszter Katát bánatában és elhagyatottságában körülvették. Telekiék családjában ugyanaz a művelt, könyvszerető szellem, a pietizmus felé hajló vallásosság élt, amely őt magát jellemezte. A férje öröksége miatt támadt perben Teleki László volt a család egyetlen tagja, aki Bethlen Kata pártját fogta. Kata igényei alighanem jogosak lehettek, mert hiszen Teleki László is érdekelve volt az örökségben. A „Teleki László öcsémurammal” és „Ráday Eszter menyemasszonnyal”

váltott leveleiben a nagyasszony életének szinte minden eseményéről értesülünk. Kapcsolatot jelentettek számára ezek a levelek az elszigeteltségből, a magányból a világ felé. E levelek nyomán látták el rokonai Bethlen Katát a kért gazdasági és háztartási dolgokkal, és ugyanakkor érezhette, hogy nincs egyedül a világban, hogy szükség van rá. Hogy mennyire várta a híreket felőlük, a jelentkezésüket, és örvendett a velük való találkozásnak, azt a Teleki Lászlóné Ráday Eszternek 1755. március 6-án írt leveléből (95. számú levél) is megtudhatjuk:

„...Örömmel olvastam kedves Menyemasszony leveliből, hogy Schuller uramat (az orvost) nem azért hívatta bé kedves Menyemasszony, hogy rosszabbul lett volna. De azon is örvendek, hogy a savanyóvízre való menetelt jóvallották kedves Menyemasszonyomnak. Így csak vagyon reménységem, hogy kedves Menyemasszonyonnyal lehet szerencsés időtöltésem...”

Az ilyen, minden szónokiasság nélküli egyszerű és igazi levélhanggal, természetes levélstílussal az élő beszédhez közelít, alkalmazkodik a témához. Leveleiben helyenként már spontán irodalmi szándékot is felfedezhetünk. A hosszú levélírói gyakorlat fejlesztette ki Bethlen Katában a nagyobb igényű irodalmi mű – az önéletírás, imádságok – megkezdéséhez szükséges bátorságot. Tehát a levélíró Bethlen Kata megelőlegezte a későbbi írókat. Levelei, írásai azt sugallják, hogy sokat olvasott, gondolkozott és keveset beszélt. A mondanivalóját átgondolta és leírta. Magányos élete, mély vallásossága, a hite, a könyvek szeretete és olvasása pedig megtanították gondolkozni és írni.

A 18. században élt magyar asszonyok gondokkal, felelősséggel és kiszolgáltatottsággal teli életét megismerhetjük Kando Anna leveleiből⁸ is. A misszilis levelek nem a „dúsgazdag táblabíró”, a könyv- és régiséggyűjtő Jankovich Miklósnak szólnak, hanem az apjának, az idősebb Jankovich Miklósnak. Idős Jankovich Miklós a Jászkun kapitány címet viselte, királyi táblai ülnök volt, sokezer hold földtulajdonosa Fejér, Nógrád és Pest megyében. Ő kezdte meg a könyvek és kéziratok gyűjtését, irodalmi érdeklődésével ő vetette meg az alapját a későbbi nagyhírű családi könyvtárnak. Anyagi javainak gyarapítása érdekében Jankovich Miklós pénzt kölcsönzött a rászorulóknak. Erről a gazdasági ügyletről szólnak a levelek, összesen nyolc levél, amelyeket a szorult helyzetbe került Kando Anna, Bernáth Zsigmondné írt Rácalmásra és Pestre címezve Jankovich Miklósnak 1778–1783 között.

Ki volt Kando Anna, azaz Egerfarnosi Kando Anna? (Az Egerfarnosi név az egyik levélhez csatolt elismervényből derült ki.) Csak ami a leveleiből kiderült, azt lehet tudni róla. Egy Tass (Pest megye) községben élő nemesasszony volt. Házassága Bernáth Zsigmonddal átlagos lehetett, a kornak megfelelően alárendelt helyzetben élt, mindenben a férjétől függött. Gyakran került anyagilag nehéz helyzetbe, különösen akkor, amikor leányait egymás után férjhez adta. Anyagi gondjait férjével nem tudta, és nem is akarta megbeszélni. Jankovichhoz fordult kölcsönért, különböző összegeket kérve, természetesen kamatra.

Kando Anna levelei is a *Kata önéletírása lettre familière* kategóriájába tartoznak, de egyszerűbbek, a szerző bennük mindössze egyetlen gyakorlati, üzleti kérését fejezik ki: pénzkérést, kamatszámítást, majd az összeg visszafizetésének körülményeit. De a gaz-

⁸ Kando Anna levelei az OSZK Jankovich gyűjteményének kéziratos anyagában találhatók a Quart. Hung. 525 jelzeten.

dasági, anyagi érdeken túl ezek a levelek őszintébb és bizalmasabb hangvételűek. Egyik levelében olvashatjuk:

„Tekintetes Uram, nagy alázatosan megkövetem az Urat hogy merészeltem ismét alkalmatlankodnom de mit hogy az Isten előtt is felfogtam úgy az Urnál is tudva vagyom, hogy én míg élek mástól kölcsön fejébe tíz forintot sem veszek, azért most is alázatosan istálok [instálok] az Urnál, hogy most is mutasa velem azt a nagy könyörületeséget, mivel már az legutolsó leányomat atam férhez már minden sullyos kölcségemnek vége szakat.

Kuti György Uramat kértem hogy ha az Úr meg szána nyocszáz [nyolcszáz] rénes forintot küldene számomra Kuti György uramtul, az interest is meg fogja adni. Csak hogy az Tekintetes Urat alázatosan kérem az Krisztus kin szenyvedésére hogy senkinek ne jelencse az én adosagomat az világon. Ha az Uram megtudná nekem töb halál nem kel, akijért az én hozám méltatlanhoz valo garciaért [gráciájáért] Az Urnak az Isten soha nelegyen elfelejtője, de legyen meg fizetője az Urnak egész Uri házának, mert minden bizodalmam Isten után az Urban vagyom.

Ezel maradok az Tekintetes Urnak alázatos Szolgálója

Kando Anna.”

Anyagilag szorult helyzetében Kando Anna Jankovichhoz fordult kölcsönért, megbízott benne. Szégyellte, hogy ehhez az eszközhöz kellett folyamodnia. Az évszázadok folyamán, így a 18. században is minden família kínosan ügyelt arra, hogy a házasságok, rokonok vitája – amíg csak egyáltalán lehetséges – családon belül maradjon, ne legyen írásos nyoma. Kando Anna a világ, de anyagi férje előtt is el szeretne volna titkolni a kölcsökérési ügyet.

A családi élet feszültségeiben élő és szenvedő asszony így vall helyzetéről, amikor újabb összeget kért Jankovichtól:

„...az én Uram semit nem tud abol, hogy én kölcsönpenzt felveszek, nem is akarom hogy tугya, de az gyermekeim tугyák, az Uram nehéz természeti mijat kel nekem szenyvedni mikor egy garasrul is számot kel adnom, és mivel szabad nem vagyok, minden jövedelem az ökigyelme keziben vagyom, én pedig el nem merem költeni...”

Ezeknek a magánérdekű, üzleti leveleknek az irodalmi értéke ritkán jelentős, kifejezési módja is egyszerű, összhangban van a témával, és közlendőjükben megmaradnak a gazdasági élet gondjainak a szintjén.

A 18. század második felében, különösen a század vége felé a magánérdekű levelekben egyre jobban érzékelhető a nyelvből adódó képszerűség, a világosság és a stílus egyszerűség. Kando Anna egyszerű gazdasági érdekű levelei után Újfálv Krisztina levelében már egy műveltebb nő lélek szólal meg az élő beszéd közvetlenségével, a társalgó hangnem élénkségével.

Újfálv Krisztina Máté Jánosné (1761–1818) a 18. század végén és a 19. század elején minden kortársnője között a legeredetibb költői tehetség volt, aki rendhagyóan önálló, kissé külön életet élt. Erdélyi birtokos családból származott, autodidakta módon képzezte magát, nyelveket nem tanult, de sokat és sokfélét olvasott, saját könyvtárral rendelkezett.

Unokaöccse, az emlékiró és mecénás Újfalvy Sándor az *Emlékiratok* c. könyvében így ír róla: „...nagynéném kiképzettsége körül meg kell jegyeznem, hogy idegen nyel-

veket soha nem tanult, de azt nemcsak nem tartá hiánynak, sőt mindig büszkén említé; és valóban méltán is: akkori hiányos irodalmunk mellett egyedül ön lelki erejére kellett támaszkodnia.”⁹

Boldogtalan házassága miatt férjétől különváltan élt, többnyire Kolozsváron. Idejét egyetlen leánya nevelésével és irodalmi elfoglaltságokkal töltötte. Részt vett a társasági életben, irodalmi kapcsolatokat ápolt, írókkal levelezett, verseket, elmélkedéseket írt. Megrendítően őszinte versekbe foglalva panaszolta el élete fájdalmaival és csalódásait. Rendhagyó életvitelle, szokásai, szabados viselkedése és öltöazete, szellemes társalgása és különc nézetei folytán ismert alakja volt a századvégi–századeleji Kolozsvárnak.

Unokaöccse azt is feljegyezte róla, hogy a magyarországi és erdélyi tudósokkal levelezett. Levelezett többek között az író és irodalomszervező Aranka Györggyel, az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság megalapítójával.

Újfalvy Krisztina levele az OSZK Kéziratárában, az Aranka Györgyhöz írt levelek között található.¹⁰ A levél tartalma és hangvétele azt bizonyítja, hogy rendszeresen leveleztek.

„Méltóságos Ur!

Mezőcsávás 24a aug. 1789

Az Ur josága két három napot hamar el mulová tette s én még is szerentsétlen vagyok meg köszönésére valo tzelom iránt, de talán jobban lesz ez a Hét mint a más, küldöm visza Szegény Báts-megyeit igazán szép Román, örvendem hogy meg esmerkedhettem vélle s kinek lehet köszönni, a Mltgs [méltóságos] Urnak, de még tovább ki írja tsak egy Könyvem van még ennél szebb! Oh mint várom, hogy azt is el olvassam, igaz hogy az adóság fizetése annál nagyob baj mentől több a Summa, de tsak had sokodjon az költsön, elég Gazdagnak érzem magamat meg köszönésére a menyi tsak attol a jo Szivtől ki telhetik a melynek tiszta indulattjával vagyok.

A Mltgs Urnak alázatos Szolgálója Újfalvi Krisztina.”

Újfalvy Krisztina jól ismerte a korabeli levélírás és a levélben való társalgás oldottabb szabályait. Levelében, melyet 1789. augusztus 24-én írt, a megszólítás után megköszöni a kölcsönkapott könyvet. Három nap alatt olvasta el a „Szegény Bácsmegyeit”, azaz Kazinczy Ferenc: *Bácsmegyeinek összeszedett levelei. Költött történet* (Kassa 1789.) c. könyvét. Témáját és előadási formáját illetően „Bácsmegyei” szentimentális én-regény, amely a kor divatos műfaja volt.

A továbbiakban egy újabb könyvre, „ennél szebbre” vár, amelyet Aranka György egy korábbi levelében megígért. Majd a hagyományos befejezési formulával zárja a levelét. A levél hátoldalán, a címzés alatt olvasható Aranka György négy nappal későbbi, augusztus 28-i bejegyzése:

Zrinyi Miklóst adtam

Bácsmegyeit hazabozták.

Az Aranka által felajánlott és „szebbnek” mondott könyv valamelyik Zrinyi kiadás lehetett.

Újfalvy Krisztina világosan, érthetően fogalmaz. Természetes, közvetlen stílusával kedélyt, színt, életet visz a levelébe. Kifinomult íráskészségére vall az a hasonlat is,

⁹ Újfalvy Sándor: *Emlékiratok*. Budapest 1990, 52.

¹⁰ Az Aranka Györgyhöz írt levelek gyűjteménye az OSZK Kéziratárában a Quart. Hung. 1994 jelzeten található.

ahogyan megköszöni az iránta tanúsított jóindulatot, figyelmességet. Állandó olvasással, önképzéssel, gyakori levélírással sikerült kialakítania a női érzelemvilágnak egy árnyaltabb, hajlékonyabb kifejezési módját.

A bemutatott példákból megállapíthatjuk, hogy a 18. században általánossá vált a magyar asszonyok anyanyelven folytatott levelezése családtagjaikkal, rokonaikkal, barátaiikkal, ismerőseikkel. E leveleknek köszönhetjük a 18. század művelődéstörténeti forrásanyagának egy jelentős részét. Belőlük ismerjük meg azt, amit sem a történetírók, sem a költők művei nem mutatnak meg, az egykori mindennapi életet a maga pillanatnyi valóságában.

Briefe ungarischer Frauen im 18. Jahrhundert

Briefwechsel von ungarischen aristokratischen Frauen brachten eine neue Farbe in die Briefliteratur. Ihre Briefe sind selten von literarischem Wert. In ihren Mitteilungen verbleiben sie auf dem Niveau der Familienberichte (Klatschereien) und Haushaltfragen. Aber die Hervorragendsten, nach ihrem Talent, bereicherten die ungarische Briefliteratur mit neuen Farben.

In ihrer Gesamtheit bedeuten sie doch eine vielfältige, geschriebene Tradition, auf die sich die ungarische Briefliteratur des 18. Jahrhunderts aufbauen konnte.